

MARKSİST DÜŞÜNCENİN ARİSTOTELESÇİ TEMELLERİ

Özgün BULUT

Ankara, 2022

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

MARKSİST DÜŞÜNCENİN ARİSTOTELESÇİ TEMELLERİ

Özgün BULUT

Editör: Bilge Dağlar

Kapak Tasarımı: Oğuzhan İpekoğlu

Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2022 Ağustos, Ankara

ISBN No: 978-625-7424-50-9

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Meteksan Matbaacılık ve Tek. San. Tic. Aş.

Sertifika No: 46519

Beytepe Köyü Yolu Bilkent No:3 06800

Çankaya – Ankara / TÜRKİYE

T: +90 312 266 44 10 / 652

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

MARKSİST DÜŞÜNCENİN
ARİSTOTELESÇİ TEMELLERİ

Ahu ve Rüya'ya...

ÖNSÖZ

Doktora tezimin kitaplaştırılmış hali olan bu metnin oluşum sürecinin başlangıcı, felsefeyle ilgilenmeye başladığım ve Nietzsche'nin kitaplarını elimden düşürmediğim üniversite yıllarıma kadar geriye gitmektedir. Nietzsche'nin kışkırtıcı tarzı, varlığı tutkulu bir tarzda sorgulamaya daldığım üniversite yıllarımda beni adeta büyülüyordu. Mühendislik fakültesinde okuduğum o yıllarda Nietzsche'yle birlikte Schopenhauer'u, Schopenhauer'la birlikte Kant'ı keşfediyor, her bir filozof beni bir başka filozofla tanıştıyordu. Fakat daldan dala atlayan bu felsefe okumalarım, filozofların birbirine etkisini ve felsefe tarihi içindeki konumlarını dikkate alan bir biçimde ilerlemiyordu. Ancak felsefe yüksek lisans eğitimine başladığımda, filozofları birbirine bağlayan düşünsel ağların farkına varabilmişim. Varlığa ilişkin sorgulamalarım ise hâlâ devam ediyor, yeni tanıştığım filozofların metinlerinde, bu düşünsel ağlar boyunca yol alarak sorularımın yanıtlarını arıyordum. Martin Heidegger'i de böyle keşfetmiş ve derinden etkilenmişim. Heidegger'le birlikte ontolojiye olan ilgim ve bakışım yepyeni bir biçime kavuşmuştu ve yüksek lisans tezimi Heidegger ve Badiou'nun hakikat düşünceleri üzerine yazmışım.

Ontolojiye ilgimi hiçbir zaman yitirmemiş olmama rağmen, yıllar içinde felsefenin sadece ontolojik bir alana sıkıştığı bir tarzın beni rahatsız etmeye başladığını fark ettim. Dünyanın işleyişinde, toplumsal yaşamlarımızda, "olması gerektiği gibi" olmayan bir şeylerin, adaletsizliklerin, özgürlükten yoksun bir yaşamın sürüp gidiyor oluşu, sadece ontolojik değil, ontolojiden politikaya uzanan bir düşünüş biçimini gerektiriyordu. Dünyanın "değişmesi" gerekiyordu ve bu değişim talebini en asli mesele olarak ele alanlar ve felsefi ilgilerinin merkezine yerleştirenler Marksistlerdi. Bu bakışla Marx'ın ve Engels'in metinlerine geri döndüğümde, ontolojiyle sınırlı kalmayan, ontoloji ile politika alanlarını birbirine bağlayan felsefi bir tarzın, bir "bütünlük" anlayışının varlığını fark ettim.

Elbette, felsefe tarihi içinden bakıldığında, bu anlayışın Marksist düşüncenin bir icadı olmadığı hemen farkedilecektir. Felsefe tarihi, filozofları birbirine bağlayan, bir ağaç gibi dallanıp karmaşıklaşarak bir bütün oluşturan düşünce ağlarıyla örülüdür. Aynı ayrı yerlerden çıkıp, çatallanarak yol alan düşünce suları, birleşerek yeni bir düşünceyi besler ve yepyeni düşüncelere doğru ayrışarak akıp gider. Bir düşüncenin ya da bir filozofun beslendiği kaynakları bütünlüğünde ayırt ederek gösterebilmek ise neredeyse imkânsızdır. Yine

de belli bir kapsamla sınırlı da olsa, düşünce zincirinin halkalarını takip ederek gerilere gitmek, düşüncelerin üzerinde yükseldiği “temel”lere ulaşmak imkânından söz edilebilir. Ontoloji ile politikayı birbirine bağlayan bu bütünlük perspektifinde Marksist düşünceye geri dönüp incelediğimde ise, doktora tezimin de konusunu oluşturan asli bir “temel”le, Aristoteles felsefesiyle karşılaştım. Marx’ın metinlerinde sıklıkla karşılaştığım Aristoteles’e yönelik, “deha”, “büyük araştırmacı”, “eski çağların en büyük düşünürü” gibi övgü dolu sözler, beni düşünce nehirlerinde geriye doğru bir yolculuğa, Aristoteles felsefesine, hatta Aristoteles’ten de geriye, felsefenin başlangıcına kadar götürdü. Marksist metinlerin ele aldığı birçok felsefi mesele ile Aristoteles felsefesi arasındaki doğrudan bağlantıları keşfetmeye başladığımda, Aristoteles’e olan ilgim ve hayranlığım da artmaya başladı. Aristoteles’in kendinden önceki felsefi düşünceyi “eksik” ve “yetersiz” bularak tamamlayan/bütünleyen düşünce biçiminin ve düşünceye yaptığı “seküler müdahale”nin, Aristoteles’i hem felsefe tarihi içerisinde çok özgün bir konuma yerleştirdiğini hem de Marksist düşünceye etkisi bakımından oldukça sağlam bir “temel” teşkil ettiğini fark ettim.

Kitabın birinci bölümünde, Aristoteles’in bu özgün konumu tespit edilmekte ve Aristoteles felsefesindeki, “onto-politik” olarak adlandırdığım bir “bütünlük” anlayışı açığa çıkartılmaktadır. İkinci bölümde ise, bu “onto-politik” bütünlük anlayışının, Marksist düşüncenin “diyalektik materyalizm” kavramlaştırmasının en asli Aristotelesçi temellerinden biri olduğu iddiası temellendirilmektedir.

Bu temel araştırması bakımından kitabın üçüncü bölümünde, “adalet” kavramının şemsiyesi altında kalan meseleler ele alınmaktadır. Adalet kavramı, Marksist camia içerisinde çokça tartışılmış meselelerden biridir. Kimi Marksistler için adalet, ahlaki ya da ideolojik bir kavramlaştırma olarak görülüp tamamen reddedilmişken, kimi Marksistler için ise, “toplumsal adalet”, “dağıtıcı adalet” gibi formlar altında ele alınıp, Marksist düşünceyi belirleyen asli kavramlaştırmalardan biri olarak görülmüştür. Bu kitabın “adalet” kavramı bakımından temel iddiası ise şudur: Marksist düşüncenin adaleti ele alış biçiminin Aristotelesçi bir “temel” anlayışından hareketle kavranması ve yorumlanmasıyla, “dünyanın değiştirilmesi” talebine temel teşkil edecek bir kavramlaştırma ihtiyacı karşılanabilecek ve böylesi bir Aristotelesçi yaklaşım, adaleti fundamental dini anlayışların ve liberal düşünce biçimlerinin mülkiyetinden kurtararak, Marx’ın ifadesiyle, proletaryanın felsefede bulunduğu “manevi silahlar”dan birine dönüştürülebilecektir.

Aristoteles gibi Marksist düşünce de basit bir toplumsal çözümleme yapmakla sınırlı kalmamış, toplumdaki sınıflı yapıyı ve sınıflar arasındaki politik mücadeleleri de tespit ederek, bu mücadeleyi sonlandırmayı amaçlamış, mevcut toplumsal yaşamın yerini alacak bir politik tasavvur ortaya koy-

muştur. Dördüncü bölüm, insanın Aristotelesçi *zoon politikon* varlığından hareket ederek, Marksist düşüncenin “komünizm” anlayışı ile Aristotelesçi “iyi yaşam” (*eu zēn*) anlayışını birlikte ele almakta, emek, boş zaman, mutluluk gibi kavramlaştırmalar bakımından Marksist düşüncenin Aristotelesçi temellerini açığa çıkarmaktadır.

Nihayetinde bu kitap da belli bir kapsamla sınırlı kalmakta, Marksist düşünce ile Aristoteles felsefesi arasındaki belli birtakım bağlantıları, ortaklıkları, hareket noktalarındaki ve erekleredeki uyuşmaları açığa çıkarmayı amaçlayan bir inceleme ortaya koymaktadır. Marksist düşüncenin bu kitapta yer almayan pek çok farklı alanın konusunu oluşturan Aristotelesçi temellerinin de varlığını ve önümüzdeki yıllarda, üzerinde yeterince çalışılmamış bu alanda yeni çalışmalarla karşılaşacağımızı düşünmekteyim.

Günümüz dünyasının ekonomi, sosyoloji, politika, felsefe gibi pek çok alandaki problemleri bakımından Marksist düşünce, güncelliğini ve canlılığını korumaktadır. Dünyanın bugünkü toplumsal/politik ahvali, Marksist metinlerin dile getirdiği argümanları ve çözümlenmeleri yeniden ele almayı, yeni bir bakışla yeniden düşünmeyi ve yorumlamayı zorunlu kılmaktadır. Günümüzde felsefe alanında böylesi bir düşünsel çabanın varlığından söz etmek mümkündür. Antonio Negri, Jacques Ranciere, Kojin Karatani, Alain Badiou gibi filozoflar, belli bir takım felsefi sorunlar çerçevesinde Marksist düşünce ile Platon, Spinoza, Kant gibi filozofları birlikte ele alarak yorumlamaktadırlar. Bu kitabın da böylesi bir entelektüel girişime Aristoteles felsefesi bağlamında bir pencere açması ve bu alandaki felsefi üretimlere ufak da olsa bir katkı sunmasını umut etmekteyim.

Son olarak, başta Doç. Dr. Çetin Türkyılmaz olmak üzere, felsefe eğitime ve bu kitabın kaleme alınabilmesine olanak sunan ve katkı sağlayan, Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün değerli hocalarına şükranlarımı sunmak isterim. Ayrıca bu çalışmanın tamamlanabilmesini kendisine borçlu olduğum, yaşamımın her alanı için varlığı *conditio sine qua non* olan eşim Ahu Demirgüç Bulut'a ve bu çalışmanın oluşum sürecini destekleyici bir ilgi ve merakla izleyen, Aristotelesçi “iyi yaşam” koşullarının gerçekleştiği, Marx'ın “gerçek özgürlük dünyası” dediği bir dünyada yaşamasını dilediğim tatlı kızım Rüya Bulut'a teşekkürü bir borç bilirim.

Özgün Bulut
Ankara, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
İÇİNDEKİLER	11
GİRİŞ	13
1. BÖLÜM: FELSEFENİN NEDENLERİ: ARİSTOTELESÇİ BÜTÜNLÜĞÜN GÖSTERİLMESİ	25
1.1 FELSEFENİN KÖKENLERİ.....	25
1.2. ÇOCUKLUK, GENÇLİK, YAŞLILIK	29
1.3 FELSEFENİN MADDİ NEDENİ: KAVRAM	34
1.4 FELSEFENİN BİÇİMSEL NEDENİ: DİL	39
1.5 FELSEFENİN FAİL NEDENİ: TİN.....	50
1.6. FELSEFENİN EREKSEL NEDENİ: KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	56
1.7. ARİSTOTELESÇİ FELSEFE.....	62
2. BÖLÜM: ARİSTOTELESÇİ BÜTÜNLÜK OLARAK DİYALEKTİK MATERYALİZM.....	67
2.1. MATERYALİZM, ARİSTOTELES VE MARKSİST DÜŞÜNCE	67
2.2. TARİHSEL MATERYALİZM	76
2.3. BÜTÜNLÜK OLARAK DİYALEKTİK MATERYALİZM.....	82
2.3.1. Diyalektik Materyalizm, Hegel ve Aristoteles.....	83
2.3.2. Hegel Dolayımından Marksist Düşüncenin Aristotelesçi Temelleri	90
2.3.3. Aristotelesçi Bütünlük Olarak Diyalektik Materyalizm	94
3. BÖLÜM: MARKSİST DÜŞÜNCE, ARİSTOTELES VE ADALET	105
3.1. ARİSTOTELES ÖNCESİ YUNAN DÜNYASINDA ADALET	106
3.2. ARİSTOTELES'TE ADALET	111
3.2.1 Etikten Siyasete Adalet.....	111
3.2.2. Adaletin Olağanüstülüğü	113
3.2.3. Adalet-Hukuk Ayrımı	114
3.2.4. Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk.....	115
3.3 MARKSİST DÜŞÜNCENİN ARİSTOTELESÇİ TEMELİ OLARAK ADALET	117
3.3.1. Ahlak ve Adalet.....	118
2.3.1.1. Tucker-Wood Tezi.....	120
3.3.1.2. Ziyad I. Husami ve Dağıtıcı Adalet.....	122
3.3.1.3. Adaletle İlişkin Alternatif Ahlak Teorileri: Steven Lukes ve George G. Brenkert	124
3.3.2. Marksist Düşüncenin Aristotelesçi Etik Temelleri ve Adalet	127

3.3.2.1. Özgürlük ve Erdem Etiği.....	128
3.3.2.2. Teleoloji-Deontoloji Karşıtlığı	130
3.3.2.3. Liberal Düşünce ve Adalet	131
3.3.2.4. Ahlak ve Adalet Bağlamında Aristotelesçi Temeller	133
3.3.3. Sınıf Mücadelesi ve Adalet	134
3.3.3.1. İktisadi Temelli Toplumsal Çözümleme: Meta ve İhtiyaç	134
3.3.3.2. Toplumsal Çözümlemeye Sınıfsal Bakış	136
3.3.3.3. Sınıf Çatışmasının Sonlandırılması	139
3.4. MARKSİST POLİTİK EKONOMİNİN ARİSTOTELESÇİ TEMELLERİ	142
3.4.1. Politik Ekonomi Anlayışı	143
3.4.2. Kullanım Değeri ve Mübadele Değeri	144
3.4.3. Mübadele Süreçleri	147
3.4.4. Değer Teorisinin Aristotelesçi Metafizik Temelleri.....	149
4. BÖLÜM: MARKSİST DÜŞÜNCE, ARİSTOTELES VE TOPLUMSAL YAŞAM	153
4.1. İNSAN VE İNSAN DOĞASI	154
4.1.1. Canlı Bir Varolan Olarak İnsan	154
4.1.2. Zöon Politikon ve Nesnel Varoluş	155
4.1.3. Tarihsel İnsan.....	157
4.1.4. İnsan Doğası	159
4.2. YABANCILAŞMA ve EUDAIMONIA	161
4.2.1. Marx'ta Yabancılaşma	162
4.2.2. Aristoteles ve <i>Eudaimonia</i>	164
4.2.3. <i>Eudaimonia</i> 'dan Uzaklaşma Olarak Yabancılaşma	166
4.3. EMEK.....	169
4.3.1. Marksist Düşüncede Bir Yaşam Etkinliği Olarak Emek ve Emegin İki Biçimi	170
4.3.2. Aristoteles'te Bir Yaşam Etkinliği Olarak Emek ve Emegin İki Biçimi.	173
4.3.3. Emek Bağlamında Marksist Düşüncenin Aristotelesçi Temelleri.....	175
4.4. BOŞ ZAMAN ve KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	176
4.4.1. Boş Zaman ve Marksist Politik Ekonomi.....	176
4.4.2. Marksist Düşüncede Kendini Gerçekleştirme Olanğı Olarak Boş Zaman	178
4.4.3. Boş Zaman ve Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Marksist Düşüncenin Aristotelesçi Temelleri	182
4.5. İYİ YAŞAM (EU ZĒN) VE KOMÜNİZM	186
4.5.1. "İyi Yaşam"ın Olanğı Olarak Komünizm	186
4.5.2. "Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik" ve "İyi Yaşam"	188
4.5.3. "İyi Yaşam" ve Özgürlük Dünyası.....	190
SONUÇ.....	195
KAYNAKÇA	207

GİRİŞ

Marksist camianın geniş bir kesimi tarafından benimsenen ve Marksist düşünceye ilişkin çalışmalara etkisi günümüzde dahi sürmekte olan genel kabule göre, “Marksizm” üç temel kaynaktan beslenmiştir. Lenin’in *Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni* başlıklı yazısında genel çerçevesi belirlenmiş olan bu üç temel “bileşen”, Fransız sosyalist düşüncesi, İngiliz politik ekonomi anlayışı ve Alman idealist felsefe geleneğidir. Lenin’e göre Marksizm, bu üç temel düşünce biçiminin “en iyi ürünlerinin meşru varisidir” (Lenin, 2010, s. 62).

Lenin’in bu “Marksizm” tarifindeki en belirgin yön, bu üç düşüncenin en yüksek ürünlerini 19. yüzyılda vermiş olmalarıdır. Özellikle Owen, Saint-Simon ve Fourier’in başını çektiği, daha sonraları Marksist düşünce tarafından “ütöpik” olarak anılacak olan sosyalist düşünce, Adam Smith, David Ricardo gibi isimlerle özdeşleşen politik ekonomi anlayışı ve en olgun ve yüksek biçimine Hegel’le kavuşmuş olan Alman idealizmi, en nihayetinde 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiş olan düşünsel üretimlerin bir parçasıdır. Fakat herhangi bir düşünceyi olduğu kadar, Marksist düşüncenin de tarihsel felsefi bileşenlerini belirlerken, sadece belli bir tarih aralığını asli unsur olarak kabul etmek ve daha da gerilere giderek, daha uzun bir geçmişe sahip “entelektüel ağlardaki çatışmaların ve ittifakların dinamiğini” (Collins, 2020, s. 19) göz önünde bulundurma zahmetine girmemek, yapılan tespitleri yüzeysel bir çözümlemenin ötesine taşımamaktadır.

Elbette bu “entelektüel ağlar”daki karmaşık yapıyı bir bütün olarak ortaya koyabilmek, düşünceler arasındaki etkileşim zincirlerinin tamamını gösterebilmek oldukça zor, hatta imkânsızdır. Fakat bir düşünceye ya da bir filozofun felsefi anlayışına etki eden düşünce zincirleri içerisinde, olabildiğince geriye giderek, bu üst üste konmuş yapının “temel”i olabilecek zemine inmek ve bu temeldeki asli bağlantıları belli sınırlandırmalar içerisinde göstermek imkânından bahsetmek mümkündür. Bu çalışma da “Marksist düşünce” özelinde, böylesi bir “temel” arayışına ilişkin “bir inceleme”dir. “Bir inceleme” olmasının anlamı, Marksist düşünceyi oluşturan “entelektüel ağlar”ın tamamını, bir bütün halinde ortaya koymaktan çok, felsefe tarihi içerisinde, etkileşim gücü ve koşutluklardaki yoğunluk bakımından sınırlandırılmış bir çerçevede, kronolojik olarak en altta duran asli “temel” olması bakımından Aristoteles felsefesine odaklanan “bir inceleme” olmasıdır.

Marx, yaşamı boyunca, tarih, etnoloji, matematik, ekonomi gibi birçok farklı disiplinde, son derece kapsamlı araştırmalar yapmış, defterler dolusu notlar almıştır. Antik Yunan felsefesi de Marx'ın ilgisini hiç yitirmediği alanların başında gelmiş, Demokritos ile Epikouros'un doğa felsefelerini karşılaştırdığı doktora tezinden itibaren, entelektüel faaliyetlerini şekillendiren bir alan olmayı sürdürmüştür. Antik Yunan filozofları içerisinde ise Aristoteles'i, "Yunan felsefesinin en yüksek noktası" (Marx, 2001c, s. 16) olarak görmüş, onun eserlerinden doğrudan alıntılar yaparak kendi görüşlerini desteklemiştir. Özellikle sınıf mücadelesi ve politik ekonomi alanında Marx'ın düşüncesindeki Aristotelesçi etkiler çok daha belirgin bir şekilde gözükmektedir. Özellikle sınıf kavramlaştırmasının ele alınış biçiminde ve sınıf mücadelelerinin politik etkilerinin tespitinde, Aristoteles'in *Politika*'sının etkileri dikkat çekici boyuttadır. G.E.M. de Ste. Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi* isimli kitabında, Marx'ın Aristoteles'in *Politika* kitabını okumuş olmasının, "Marx'ın bir sınıf mücadelesi kuramı geliştirmesi üzerinde belirleyici bir etkide bulunduğu ikna olmuş durumdayım" diye yazar (Croix, 2016, s. 82). *Kapital*'de ise bu etki çok daha açık olarak kendini gösterir. Marx, politik ekonomi çözümlemesinde, Aristoteles'i "dev bir düşünür" (Marx, 2015a, s. 90), "deha" (Marx, 2015a, s. 71), "büyük araştırmacı" (Marx, 2015a, s. 70), "eski çağların en büyük düşünürü" (Marx, 2015a, s. 391) gibi övgü dolu sözlerle anar ve Aristoteles'ten pek çok pasajı alıntılararak yorumlar.

Politik ekonomi alanındaki bu bariz etkilerin dışında, Marx'ın ontolojik, etik ve diyalektik kavrayışları başta olmak üzere, pek çok felsefi meseleyi ele alış biçiminde de son derece derin Aristotelesçi etkilerle karşılaşılır. Marx'ın ilk gençlik yıllarından itibaren Aristoteles'e özel bir ilgi duyduğu, Aristoteles'i kendi dilinden okuyarak çeviriler yaptığı bilinmektedir. Marx, daha on dokuz yaşındayken, babasına hitaben yazdığı 1837 tarihli bir mektupta, Aristoteles'in *Retorik* kitabından bir bölümü çevirdiğini yazmaktadır (Marx-Engels, 2010b, s. 19). Ayrıca Marx'ın, *Ruh Üzerine*'nin ilk Almanca çevirisini yaptığı, bu çeviriye kendi yorumlarını da eklediği ve bu çalışmayı yayınlamak niyetinde olduğu da bilinmektedir (Meikle, 1985, s. 58n). Hatta Marx'ın doktora tezini Aristoteles'in bu eseri üzerine yazmayı düşündüğü de iddia edilmiştir (Depew'dan Akt. Burns, 2000, s. 4). Marx'ın bu çeviri çalışmaları dikkate alındığında, Aristoteles'in ontolojik unsurların öne çıktığı eserlerine de ilgi göstermiş olduğu ve bu eserler üzerinde de detaylı çalışmalar yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Engels'in de Aristoteles'e yönelik benzer bir ilgisinin olduğunu söylemek mümkündür. Engels kendi eserlerinde, özellikle diyalektik bağlamındaki doğa araştırmalarıyla ilgili meseleleri ele aldığı noktalarda, İlkçağ Yunan filozofları içerisinde "en ansiklopedik zekâ" olarak gördüğü Aristoteles'i özellikle anmakta, "diyalektik düşüncenin en özsel biçimlerini daha o zamandan irdelemiş" olduğunu belirtmektedir (Engels, 2010, s. 59). Engels'e göre Aristoteles,

düşünce biçimlerinin araştırılmasında “sistematik” bir yöntem izlemesi bakımından Hegel’i önceleyen filozoftur (Engels, 2014, s. 262).

Marx ve Engels, Marksist düşüncenin asli kurucu figürleridir ve Marksist düşüncenin Aristotelesçi temellerini inceleyen bu çalışmada kullanılan birincil kaynaklar, öncelikle Marx’ın, daha sonra ise Engels’in kendi metinleridir. Çalışmanın başlığında ve çalışma boyunca “Marksizm” ifadesinin kullanımından imtina edilmiş olmasının, bunun yerine “Marksist düşünce” ifadesinin tercih edilmiş olmasının nedenlerinden biri de bu kaynak kullanımudur. Elbette çalışma boyunca ele alınan argümanları temellendirmek üzere Marx ve Engels dışında, “Marksist düşünce” içinde yer alan filozof ve yazarlara da başvurulmuştur. Bu bakımdan “Marksist düşünce” ifadesinin vurguladığı birincil anlam, öncelikle Marx’ı ve sonrasında Engels’i temele almanın yanı sıra, onların görüşlerini ve felsefi pozisyonlarını, kendilerine hareket noktası olarak almış felsefi figürleri de kapsayan geniş bir kavramlaştırma ihtiyacıdır.

“Marksist düşünce” ifadesinin tercih edilmesinin bir diğer nedeni, Marx’ın, “tek bildiğim Marksist olmadığım” (Marx-Engels, 1996, s. 234) şeklindeki ironik vurgusundan hareketle, kalın çizgilerle çerçevelenmiş ve içerisinde hiçbir harekete izin vermeyen, bu yönüyle de Marx’ın felsefi kavrayışına tamamen zıt bir “Marksizm” anlayışının katı belirleyiciliğine düşme tehlikesinden sakınma gerekliliğidir. Sadece Leszek Kolakowski’nin *Marksizmin Ana Akımları [Main Currents of Marxism]* adlı üç ciltlik hacimli çalışmasında kendine yer bulan filozof ve düşünme biçimlerinin çeşitliliği dikkate alındığında bile, “Marksizm” kavramlaştırmasının içeriğini dolduran pek çok farklı düşünürün ve düşüncenin olduğu ve kolaylıkla basit bir “Marksizm” tanımına ulaşılamayacağı sonucuna varılabilir. Ayrıca “Marksizm” kavramlaştırması, her “izm” kavramlaştırmasında olduğu gibi, Marx’ın “yanlış bilinç” olarak tanımladığı bir “ideolojik” düşünme tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan “Marksist düşünce” kavramlaştırması, “ideolojiler” bağlamında “diyalektik” ve “tarihsel” düşünmenin dışına savrulmayı engelleyici biçimi bakımından da tercih edilmiştir.

Elbette her düşünce, Hegel’in ifadesiyle “kendi çağının çocuğudur”. Lenin’in yaptığı tespitte olduğu gibi Marksist düşüncüyü şekillendiren asli düşünce bileşenleri de kendi çağının üretimleri olmuştur. E. H. Carr’ın ifade ettiği gibi, “Marksizmi, her düşünce biçiminin içinde doğduğu çağın toplumsal koşullarının bir ürünü olduğu yolundaki Marksist yasanın işleyişinden istisna etmenin herhangi bir nedeni yoktur” (Carr, 2017, s. 18). Fakat bu düşünce kaynaklarını ya da düşünce bileşenlerini oluşturan alt bileşenleri, düşüncenin tarihsel değişim mekanizmalarını göz önünde bulundurarak, kronolojik olarak geriye giderek sorgulamak mümkündür ve böylesi bir araştırma, düşüncelerin oluşumunda bir tür hareket noktası işlevine sahip “temel”lere ulaşım imkânı da sağlamaktadır.

Burada incelemenin konusunu oluşturan “temel” kavramlaştırması, Heidegger’de olduğu gibi (*Grund*) ontolojik bir “öz” (*Wesen*) araştırmasına işaret etmemektedir. “Temel” ile kastedilen şey; “entelektüel ağlar”ın oluşumuna kaynaklık eden kavramsal araçların tarihsel olarak aktarım biçimlerinin dikkate alınmasıyla açığa çıkarılan, belli ortaklıklar, koşutluklar, felsefi hareket noktaları ve erekleredeki uyuşmalar ya da yöntemsel tarzlardaki paralelliklerdir. Bu bağlamda bu çalışmanın asli amacı, Marksist düşüncenin “Aristotelesçi” temellerini açığa çıkartmak, Marksist düşünce ile Aristoteles felsefesi arasındaki ortaklıkları, koşutlukları, uyuşmaları ve yöntemsel paralellikleri, böylesi bir “temel” araştırması kapsamında göstermektir.

Marksist düşünceye ilişkin benzer “temel” araştırmaları, günümüz felsefecileri tarafından da belli kapsamlarda yürütülmüştür. Antonio Negri, Jacques Ranciere, Kojin Karatani, Alain Badiou gibi filozoflar, belli bir takım felsefi sorunlar çerçevesinde Marksist düşüncenin “temel”lerini, Platon, Spinoza, Kant gibi Marx öncesi filozofların felsefelerinde aramışlar; Marx’ı bu filozofların düşünceleriyle ilişkisinde yeniden ele alarak yorumlamışlardır. Bu çalışmanın temel iddiası ise, Aristoteles’in Marksist düşünce üzerindeki etkisinin, günümüz felsefecilerinin Marksist düşünceyle ilişki kurdukları tüm diğer filozoflarla kıyaslandığında daha yoğun ve bir “temel” oluşturması bakımından ortaya konabilecek ortaklıklar, koşutluklar, uyuşmalar, yöntemsel paralellikler bakımından da daha zengin ve daha derin olduğudur. Ayrıca Marksist düşünce ile Aristoteles felsefesinin birlikte düşünülmesi, bu çalışmanın odağında yer alan felsefi “bütünlük”, “adalet” anlayışı ve “toplumsal yaşam” tasavvuru çerçevesinde açığa çıkarılacak olan Aristotelesçi temeller bakımından, Marksist düşünceye günümüz ontoloji ve politika problemleri karşısında güçlü “felsefi silahlar” kazandırabilecektir.

Çalışmanın özünü oluşturan bu “temel” araştırmasında, Aristoteles felsefesinin düşünce tarihi bakımından kendine özgü konumunun belirlenmesi, Marksist düşüncenin Aristotelesçi temellerinin açığa çıkarılması bakımından da gerekli bir ön araştırma olarak görülmüştür. Felsefenin başlangıç bağlamında “*mythos-logos*” karşıtlığı bakımından Aristoteles felsefesinin gelenek içindeki konumunun incelemesiyle Marksist düşüncenin temellerini bulduğu, materyalist ve seküler bir düşünce biçimi de açığa çıkarılmış olmaktadır. Aristoteles’e ilişkin bu özgün konumun ya da “Aristotelesçi felsefe” olarak tanımlanabilecek bir karakteristiğinin belirlenmesi, çalışmanın birinci bölümünün konusunu oluşturmaktadır.

Kitabın birinci bölümü, diğer bölümlerde de kullanılacak bir kavramsal çerçevenin oluşturulması ve Marksist düşünceye temel teşkil eden bir “Aristotelesçi felsefe” karakteristiğine ulaşmayı amaçlayan “bir incelemedir”. Bu incelemede Aristotelesçi felsefenin kendine özgü karakteristiğini açığa çıkarabilmek için, felsefenin kendisini Aristotelesçi bir tarzda sorgulayan özgün bir

yönteme başvurulmuştur. Aristotelesçi bir düşünüş yönteminin doğrudan felsefenin kendisine uygulanmasıyla, başka bir deyişle, “felsefe nedir?” sorusunun Aristotelesçi bir tarzda ele alınmasıyla, bir “Aristotelesçi felsefe” biçimine ulaşmak amaçlanmıştır. Ayrıca felsefenin kendisinin Aristoteles üzerinden ve Aristotelesçi bir tarzda soruşturulmasıyla, Marksist düşünceye temel teşkil eden felsefi kavrayış biçimlerinin de açığa çıkarılması hedeflenmiştir.

Aristoteles’e göre bir araştırmada bilgiye ulaşmak, ancak araştırma konusunu oluşturan alandaki “ilkeleri” ve “nedenleri” anlamakla mümkün olmaktadır (184a)¹. Bu bakımdan bilgiye yönelik her araştırma, aynı zamanda bir “neden” araştırmasıdır. Aristoteles, özellikle “nedenler” bağlamında kendini gelenekten ayırmaya dönük özenli bir çaba içerisinde olmuştur. Neredeyse tüm felsefi meseleleri ele almadan önce kendisinden önceki felsefi düşünüş biçimlerini ele alıp, bu görüşlerin belli bir eleştirisini sunarak yol alan bir yöntem benimsemiş olan Aristoteles için, “nedenler” bağlamında kendisine kadar olan felsefi düşünce geleneği, tüm nedenleri bütünlüğünde ortaya koymak bakımından yetersiz ya da eksiktir. Aristoteles’e göre dört neden sözkonusudur: Maddi neden, biçimsel neden, fail neden ve ereksel neden. Bir konuda bilgiye ulaşmak için yapılacak herhangi bir araştırma, bu dört nedeni bütünlüğünde ortaya koymak zorundadır ki kendisine kadar olan felsefi gelenek, bu bütünlüğü sağlayamamıştır. Bu bağlamda “felsefe nedir?” sorusunun yanıtını arayan bir araştırma da felsefenin “nedenlerini” (dört nedeni de) ortaya koymak durumundadır. Birinci bölümde bu Aristotelesçi felsefi yöntem kullanılarak felsefenin nedenleri araştırılmış ve felsefenin maddi nedeninin “kavram”, biçimsel nedeninin “dil”, fail nedeninin “tin” ve ereksel nedeninin “kendini gerçekleştirme” olduğu iddia edilmiştir. Felsefenin nedenlerine yönelik bu araştırma, belli bir “bütünlük” kavrayışının “Aristotelesçi felsefe”nin asli bir unsuru olduğunu da açığa çıkartmaktadır. Ayrıca birinci bölümün sonunda, Aristotelesçi felsefenin, nedenlerin bütünlüğünü esas almasının yanı sıra, tüm felsefi meseleleri ele alışımda, ontolojiden politikaya uzanan ve böylece ontoloji ile politikayı “bütünleyen”, “onto-politik” olarak adlandırdığımız felsefi bir biçime de sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu “onto-politik” bütünlük anlayışının, Marksist düşüncenin “diyalektik materyalizm” kavramlaştırmasının en asli temeli olduğu iddiasının temellendirilmesi ise ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde Marksist düşüncenin diyalektik materyalizm anlayışının, Aristotelesçi bütünlük çizgisinde bir kavramlaştırma olduğu ve Aristoteles’te olduğu gibi, ontoloji ile politika arasında bir uzanım teşkil ettiği iddiası temellendirilmektedir.

¹ Farklı bir kaynak belirtilmediği sürece, Aristoteles’ten yapılan tüm alıntılarda, Bekker numaralandırması verilmiş ve şu kaynak esas alınmıştır: Aristoteles. (1995). *Complete Works of Aristotle*. (J. Barnes, Ed.) Princeton: Princeton University Press.

Böylesi bir temellendirmenin yapılabilmesi için, Marksist düşünce içinde, “diyalektik materyalizm” kavramının yerinin, bu kavramın “tarihsel materyalizm” anlayışıyla olan bağlantısının ve böylesi bir kavramlaştırmaya duyulan ihtiyacın nedenlerinin tespit edilmesi gerekmiştir. Bu çerçevede, öncelikle “materyalizm” kavramı tarihsel bir perspektifte ele alınmış ve bu kavramın Aristoteles felsefesi ile Marksist düşünce arasındaki bağlantısı bakımından konumu belirlenmeye çalışılmıştır.

Materyalist düşünce, birinci bölümde felsefenin başlangıcı araştırmasında açığa çıkartılmış olan “belirsizlik” dönemine benzer şekilde, idealizm ile arasındaki farkların belirsiz olduğu tarihsel bir zeminden hareket etmiş, çeşitli düşünsel değişimlere uğramış ve tarih boyunca farklı felsefi içeriklere sahip olmuştur. Esas itibarıyla “gerçekliği” sorun edinen materyalist düşünce, gerçekliğin kaynağını ya da hareket noktasını zihinsel/düşünsel olmayan maddi bir temele dayandırmakta, önceliği ya da üstünlüğü maddi gerçekliğe vermektedir. Bu bağlamda Aristoteles felsefesinin materyalizm-idealizm karşıtlığı bakımından konumu, felsefe tarihi içerisinde farklı şekillerde yorumlanmış olmasına rağmen, özellikle Aristoteles’in “ruh” ve “bilgi” görüşlerinden hareketle yapılan bir çözümleme, Aristoteles’in materyalist bir tarzda, önceliği ya da üstünlüğü maddi olanın varlığına dayandığını göstermiştir. Bu materyalist anlayış bakımından da Marksist düşüncenin Aristotelesçi temellerine ulaşabilmektedir.

Marksist düşünce, herhangi bir toplumsal/politik yapıyı çözümleyebilmek için ihtiyaç duyduğu “bilimsel” aracı, materyalist bir zemin üzerinde yükseltilen, “tarihsel materyalizm” olarak adlandırılan tarihsellik anlayışında bulmaktadır. Fakat “diyalektik” kavramının tarih alanına “bilimsel” bir tarzda uygulanıyor oluşu, insan, toplum ve doğaya ilişkin “bütünsel” bir kavrayış bakımından yeterli görülmemiş, “tarihsel materyalizm” kavramlaştırmasının dışında bir kavramlaştırmaya, “diyalektik materyalizm” ifadesinin kapsamında yer alan bir bütünsellik vurgusuna da ihtiyaç duyulmuş, hatta bu kavram “Marksizmin felsefesi” olarak adlandırabilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Marksist düşüncenin “diyalektik materyalizm” kavramlaştırmasını benimsemesinin temel nedeninin, Marksist düşünceyi “bütünlüklü” bir sistem olarak kurma amacı taşıdığı, “diyalektik materyalizm” kavramlaştırmasının bir tür “tamamlama” / “bütünleme” hareketine karşılık geldiği ve “ontoloji” ile “politika” alanlarını birbirine bağladığı iddiası temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, bu tür bir bütünsellik tasavvurunun, birinci bölümde gösterdiğimiz Aristotelesçi bütünlük temeline dayandığı, “diyalektik” kavramının Marksist düşüncedeki karşılığının Hegelci olmaktan çok Aristotelesçi bir temel taşıdığı, özellikle Engels’in çalışmalarının, politik alanı ontolojik alana bağlama ve bütünlüğü kurmaya dönük özel bir felsefi çaba olarak değerlendirilebileceği iddialarından hareket eden bir inceleme ortaya konmuştur.

Üçüncü bölümde ise, “adalet” kavramının şemsiyesi altında kalan, ahlak, etik, erdem, teleoloji-deontoloji karşıtlığı, liberal “hakkaniyet” anlayışı, sınıf mücadelesi ve politik ekonomi gibi çeşitli kavram bileşenleri üzerinden Marksist düşüncenin Aristotelesçi temelleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylesi bir araştırmanın yürütülebilmesi için, yine Aristotelesçi bir tarzda, gelenek içindeki “adalet” anlayışının düşünce zincirleri boyunca aktarım hareketi ortaya konmaya ve bu kapsamda Aristoteles’in adalet anlayışının kendinden önceki felsefi düşünceden ayrılan özgül konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için Homeros ve Hesiodos’tan itibaren adalet kavramının gelişimi belli bir kapsamla sınırlandırılarak takip edilmiş, Platon’da ilk defa “politikleşen” adalet kavramının, Aristoteles felsefesinde “olağanüstü” bir niteliğe kavuşmuş olduğu gösterilmiştir. Aristoteles’te adaletin, etik ve politikayla olan bağlantısı, hukuktan ayrılan yapısı ve doğal hukuk-pozitif hukuk bağlamındaki yeri bakımından kendine özgü karakteristiği açığa çıkarılmıştır. Bu bağlamda Aristoteles’te adaletin, sistematik bir felsefi düşünüşün konusunu oluşturduğu ve “olması gerekenin ait olduğu yerde olması” şeklinde formüle edilen, kadim bir adalet tanımını sürdürdüğü sonucuna varılmıştır. Bu adalet kavrayışının, Marksist düşüncenin de en önemli Aristotelesçi temellerinden biri olması ise, bu bölümde temellendirilmeye çalışılan temel iddia olarak görülebilir.

Marksist düşüncenin dünyanın “değiştirilmesi” talebinin neye dayanılarak, hangi referanslar ya da değerler zemininde ortaya atılmış olduğunun incelenmesi, Marksist düşüncenin adalet anlayışını da ortaya koyan felsefi bir düzlem sunmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle adalet ile ahlak arasındaki bağlantı temelinde yürütülmüş olan tartışmalar, Marksist düşünce içindeki üç farklı düşünce hattı üzerinden ele alınmıştır. Birinci hatta yer alan Marksist düşünceye göre, Marx’ın toplum ve kapitalizm eleştirisi, bilim ve tarihsel pozitivizm üzerine temellenmektedir ve bu eleştiride adalet kavramı temel bir kategori olarak görülmemektedir. İkinci hatta yer alanlar ise, belli bir adalet kavrayışının (dağıtıcı, eşitlikçi, hukuki vb.) Marksist düşüncede önemli bir kategori oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca bu iki hata alternatif olarak, farklı bir “etik” anlayış geliştiren ve adaleti bu Marksist etik içinde değerlendiren üçüncü hattın temsilcilerinin görüşlerine de yer verilmiştir.

Marksist düşüncenin “adalet” kavramını ele alış biçimi, belli bir Marksist etik anlayışı varsayar gözükmektedir. Bu etik anlayış, özellikle bir varolma durumu ya da bir dizi eğilim ve karakter özellikleriyle ilgisinde belirlenen bir “erdem etiği”ni ve mülkiyet ilişkilerinin dışında, “kendini gerçekleştirme” ereğinin belirleyici olduğu bir “özgürlük” anlayışını öne çıkarmaktadır. Bu etik anlayışın, deontolojik bir biçimi yadsıdığı ve Aristotelesçi bir teleolojik biçimi sürdürdüğünün gösterilmesi ise bu bölümün temel amaçlarından bir diğerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Marksist etiğin, Aristoteles’te olduğu gibi; politik bir zemine sahip olduğu, bu etik tarzın; insan varlığı, insan özgür-

lg, karakter durumu ve eğilimleri gibi ontolojik oğelerden hareket ettiğinin ve bu czmlenin politik alana doğru uzandığının, böylece Aristotelesçi "onto-politik" düzleme yerleştiğinin gösterilmesi de bu bölümün temel amaçları içinde yer almaktadır.

Marksist düşüncenin adalet bağlamında tespit edilen bir diğer Aristotelesçi temeli ise "sınıf mücadelesi" anlayışıdır. Bu kapsamda Marksist düşüncenin toplumsal czmlenmesinin, Aristoteles'te olduğu gibi, iktisadi bir kavrayış olduğu, sınıfsal bir perspektifte yrtldğu, toplumdaki adaletsiz sınıf ilişkilerini ve sınıf mücadelelerinin yıkıcı etkilerini tespit ettiği ve bu olumsuz etkilenimleri gidermeyi ve mücadeleyi sonlandırmayı amaçladığı iddiaları temellendirilmeye calışılmıştır. Ayrıca politik ekonomi bağlamında, Marksist düşüncenin Aristoteles'le ortak olarak, ekonomiyi ihtiyaçların sınırlılığı ilkesine dayandırdığı, politik ekonomi czmlenmesinin hareket noktasının kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki temel ayrıma dayandığı ve Aristoteles ve Marx'ın mübadele biçimleri ve mekanizmalarını benzer bir tarzda ele almış oldukları gösterilmiştir. Bu kapsamda, Marx'ın değer teorisinde emeğin ele alınış biçiminin de Aristoteles metafiziğinin kavramları üzerine temellenmiş olduğu açığa cıkarılmaktadır.

Marksist düşünce, sınıf mücadelesi bağlamında toplumsal bir değişim talebini yükseltirken, devrimci bir proje ortaya koymaktadır. Tarihin materyalist czmlenmesi, Aristoteles'ten beri tespit edilmiş olan sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlaştırmalarının ötesinde, üretici gcler ile üretim ilişkileri arasındaki celişkinin sürdürülemez bir noktaya ulaşmasıyla birlikte vuku bulan devrimci müdahaleler yoluyla, yeni toplumsal yaşamların örgütlenmiş olduğunu göstermiştir. Marksist düşünce, bu devrimin öznelerinin, toplumsal yaşamdaki konumlarının, yaşam için gerekli gerçek ihtiyaçlarının bilincine varmalarını sağlayacak teorik ve pratik üretimler ortaya koymuştur. Bu bilinç içinde örgütlenmiş bir devrim, "olması gerekenin ait olduğu yerde olması"nı arzulayan Aristotelesçi adalet nosyonunun temelinde yer aldığı bir dönüşüm talebi ile Aristotelesçi "kendini gerçekleştirme" nosyonunun birlikte dşnldğu yeni bir toplumsal yaşamın inşa edilmesi tahayyl olarak da görülebilir. Bu genel cerevede, adaletin ve kendini gerçekleştirme koşullarının sağlanması ve bu amaca yönelik engellerin kaldırılması bağlamında, "zgrlk" kavramı da asli bir kategori olarak ele alınmaktadır. Bu kavramsal cereve içinde, toplumsal yaşama ilişkin Marksist düşüncenin Aristotelesçi temellerinin gösterilmesi dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle belli bir ortak zemini paylaşan "insan" anlayışının gösterilmesi, daha sonra bu insan anlayışından hareket ederek, yabancılaşma, mutluluk, emek, boş zaman, kendini gerçekleştirme, iyi yaşam, komünizm gibi kavramların Aristotelesçi temellerinin açığa cıkarılması amaçlanmıştır.

Marksist düşüncede insan, Aristotelesçi bir tarzda, en temelde doğal bir varolan olarak görülmekte, bir canlı türü olarak bitki ve hayvanla ortaklıkları tespit edilmekte ve rasyonel yetileri bağlamında bitki ve hayvandan ayırt edilmektedir. Ayrıca Marksist düşüncenin insan anlayışı, Aristoteles'te olduğu gibi, bir kendilik kategorisini dışarıda bırakmaktadır. İnsan, nesnel ilişkiler zemininde, doğayla ve diğer insanlarla olan ilişkileri bakımından ve tarihsel bir perspektifte ele alınmaktadır.

Bu insan anlayışından hareketle, Marksist "yabancılaşma" kavramlaştırması ile Aristotelesçi "*eudaimonia*" anlayışı arasında belli bir ortak zeminin varlığı gösterilmeye çalışılmıştır. Marksist düşüncede yabancılaşma, en temelde, olunması gereken yerden ayrılma, bir uzaklaşmadır (*Entfremdung*). Olunması gereken yerde, ait olunan yerde, doğal olanın dışında bulunmadır. Bu anlamıyla yabancılaşma, "olması gerekenin ait olduğu yerde olmaması" olarak, Aristotelesçi bir adaletsizliktir. Aristoteles felsefesinde *eudaimonia*'dan uzaklaşma da olması gereken yönden bir sapmayı, "en iyi", "en hoş" olandan uzaklaşmayı, insanın doğal olarak arzuladığı "iyi"den ayrılmayı ifade etmektedir. Bu bağlamda *eudaimonia*'dan uzaklaşma, onu oluşturan koşulların sağlanamaması, "*daimon*"un yönünün "iyi"ye döndürülememesi, insanı insan olarak belirleyen niteliklerden, insanın kendi *ergon*'undan uzaklaşması, yabancılaşması olarak görülebilir. Bu bağlamda Marksist yabancılaşma ile Aristotelesçi *eudaimonia*'dan uzaklaşma arasında felsefi koşutluklar gösterilmeye çalışılmıştır.

Marksist yabancılaşma anlayışının temel kavramı emektir. Emek kavramının ele alınışı bakımından da Marksist düşünce ile Aristoteles felsefesi arasındaki belli ortaklıkların varlığından söz edilebilmektedir. Emegin düşünce tarihi içinde ele alınış biçimleri incelendiğinde, emegin, insan yaşamına olan etkisi bakımından, biri olumlu diğeri olumsuz iki biçim almış olduğu görülmektedir. Emek, kimi zaman bir "lanet", bir "ızdırıp" olarak "negatif" bir formda, kimi zamansa bir "özgürlük" ve "kendini gerçekleştirme" olanağı olarak "pozitif" bir formda değerlendirilmiştir. Hem Aristoteles hem de Marx, emeğe ilişkin bu ikili biçimi birbirinden ayırmış ve emegin negatif formunun insanın toplumsal yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerini benzer bir tarzda ele almışlardır. Aristoteles ve Marksist düşünce, bu negatif görünümü dışında, üretici yaşam etkinliği olarak emegin pozitif biçimini de tespit etmektedirler. Bu pozitif biçiminde emek, hem Aristoteles'te hem de Marx'ta, tamamen insana özgü, insanın ayırt edici ve "özel" etkinliği olarak görülmektedir. Aristoteles'te insan, ruhunun "akıllı yanı"yla belli yaşamsal etkinliklerde bulunabilmekte ve bu etkinlik biçimleri, belli "erdemler" olarak, insanı "iyi"ye ulaştırabilmektedir. Özellikle Aristoteles'in "düşünce erdemleri" olarak andığı etkinlikler, insanın bilim ve sanat alanındaki olanaklarının gerçekleştirilmesi olarak görülebilir niteliktedirler. Marksist düşüncede de Aristotelesçi felsefede olduğu gibi, pozitif görünümü içinde emek, insanın kendi olanaklarını gerçekleştire-

rebileceği, kendi yeteneklerini geliştirebileceği bir etkinlik olarak görülmektedir.

Marksist düşünce ile Aristoteles felsefesi arasındaki benzer bir ortak zemin, “boş zaman” ve “kendini gerçekleştirme” düşüncesi arasında da tespit edilmektedir. Boş zaman kavramı, Aristoteles’in felsefesinde emek kavramıyla olan bağlantısında en asli kavramlardan biridir. Aristoteles için esas olan, çalışma ya da meşguliyet değil, bunlardan azade olmak, zamanın kullanımında özgür olabilmek ve bu özgür zamanı zaruri faaliyetlerin dışındaki etkinlikler için kullanabilmektir. Marksist düşüncede de boş zaman, insanın kendi isteği ve kabiliyeti ölçüsünde, emeğin pozitif formu içindeki etkinliklerin olanağını sunan bir “özgürlükler alanı”nın inşasının imkânını ve zorunluluğunu ele almaktadır. Marksist düşünce, Aristoteles’te olduğu gibi, boş zamanı, emeğin pozitif biçiminin olanağı olarak kavramaktadır. Ayrıca, emeğin ikili biçiminin ele alınışında olduğu gibi, Marksist düşünce, boş zamanı da Aristoteles’teki gibi sınıfsal bir perspektifte değerlendirmektedir. Marksist düşüncenin “zaman ekonomisi”yle ilişkisindeki boş zaman çözümlemesinin temellerini, Aristoteles’in boş zamanı, kişinin ekonomik olarak toplumsal konumuyla ilişkilendirdiği politik çözümlemesinde bulmak mümkündür. Aristoteles’te olduğu gibi Marksist düşünce de boş zamana sahip olabilmeyi, toplumsal yaşamın örgütlenmesindeki asli amaçlardan biri olarak görmekte, boş zaman etkinliklerinin haz ve mutlulukla olan doğrudan bağlantısına vurgu yapmaktadır.

Marksist düşünce, sadece mevcut toplumsal ilişkilerdeki ve politik kurumların işleyişindeki adaletsizlikleri, özgürlük yitimini ya da yabancılaşmayı serimlemek ve bunların tarihsel saiklerini çözümlemekle sınırlı kalmamıştır. Asli olanın “değiştirmek” olması bir politik ilke olarak belirlendiğinden, mevcut düzenin alternatifinin ne olduğu da ortaya konmuş, “olması gerekenin ait olduğu yerde olması”nın politik anlamı ve tasavvur edilen biçimi üzerine de teorik çalışmalar yürütülmüştür. Marksist düşünce için, toplumsal yaşamın “olması gerektiği gibi” olmasının adı, “komünizm”dir. Komünizm; adaletsizliklerin ortadan kaldırılmasının, sömürünün yok edilmesinin, kölece üretim ilişkilerinin toplumsal yaşamdan silinmesinin adıdır. Komünizmle, insanın bir metaya indirgendiği, insan ilişkilerinin “kâr” ve “bireysel çıkar”larca belirlendiği bir toplumsal yaşamın yerine, insanın olanaklarını ve ihtiyaçlarını temele alan, insanın kendini geliştirmesi ve gerçekleştirebilmesi için gerekli koşulları sağlamayı politik bir erek olarak benimseyen, yeni bir toplumsal örgütlenme modeli kurgulanmaktadır. Böylesi bir toplumsal yaşam tasavvur edilmesi ya da politikanın asli işlevinin ve temel ereğinin böylesi bir toplumsal yaşamın yaratılması olarak görülmesi de Aristotelesçi temellere sahiptir. Zira Aristoteles’te ve Marksist düşüncede politika, tek başına insanların yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli koşulların yaratılması olarak değil, insanların “iyi yaşam” koşullarının sağlanması amacına hizmet etmektedir. Aristoteles’e göre, “devletin ortaya çıkması, yaşamın zaruri ihtiyaçlarına dayansa da devletin varlığını sürdürebilmesi, ‘iyi bir yaşam’ (*eu zēn*) içindir” (1252b29). “İyi ya-

şam”, özellikle *eudaimonia*’yla olan bağlantısında, “en yüksek”, “en soylu”, “en iyinin yaşamına ilişkin” (*zōēs tēs aristēs*) (1215a5) belli bir bütünlüğün ifadesidir. Nitekim Aristoteles, “pratik bilgeliğe” sahip bir kişinin, “bütünlüğünde” iyi yaşamla ilgilendiğini ifade etmektedir (1140a25). İyi yaşamın, “dış iyilere ihtiyaç duyduğu” (1331b42) tespitiyle birlikte düşünüldüğünde, “iyi yaşam”ın, politik koşulların sağlanmasına bağlı olduğu ve “politik iyi” olan adalet ve “en iyi” olan *eudaimonia* kavramlarıyla bağlantısında düşünüldüğü açığa çıkarılmış olmaktadır. Dolayısıyla Aristoteles için politik örgütlenmenin, adalet ve mutluluk amacını içinde taşıyan, “iyi yaşam” uğruna olduğu söylenebilir. Bu çerçevede “iyi yaşam”ın yaratılması olarak düşünülebilecek Marksist komünizm anlayışı, aynı zamanda yaşamın belli zaruretlere mahkûm edilmesini de dışarıda bırakmaktadır. Bu ortak zeminde inşa edilen toplumsal yaşamda, emekle kurulan ilişki, hayatta kalmak için gerekli olan zorunlu bir etkinlik olması anlamında toplumsal yaşamın dışında tutulur. Bu aynı zamanda “kölece” yaşam biçimlerinin de terk edilmesi demektir. Bu bağlamda Aristoteles, “iyi” bir rejimde yurttaşların, ücretli emeğe ya da ticari faaliyete dayanan bir yaşam sürdürmemeleri gerektiğini söyler (1328b33-1329a2). Bu kapsam içinde, Marksist düşüncenin komünizm anlayışı ile Aristotelesçi “iyi yaşam” kavrayışının, özgürlük, mutluluk, boş zaman, kendini gerçekleştirme gibi kavramların üzerinde yükselen bir toplumsal yaşam tasavvuru bakımından ortak bir felsefi zemine sahip olduklarının gösterilmesi de çalışmanın temel amaçlarından birini oluşturmaktadır.

Marksist düşüncenin Aristotelesçi temelleri elbette çalışmada ele aldığımız konularla sınırlı değildir. Bu çalışma, belli alanlara odaklanarak Marksist düşünce ile Aristoteles felsefesi arasındaki “temel” olarak görülebilecek bağlantıları ele almakta ve belli bir kapsamla sınırlı kalmaktadır. Bu sınırlandırmanın dışında kalan pek çok alanda da Marksist düşüncenin Aristotelesçi temellerini bulmak mümkündür. Amacımız, bu sınırlı alan içinde dahi olsa, felsefi düzlemde üzerinde yeterince durulmamış bu alana ufak da olsa bir katkı sunmak, günümüz felsefi sorunlarının, Marksist düşüncenin güncelliğini yitirmeyen çözümlenmeleriyle birlikte düşünülebileceğini ve bu düşüncenin Aristoteles felsefesinden beslenen güçlü felsefi temellere sahip olduğunu göstermektir.